

UOT 81'1

ORXAN-YENİSEY VƏ “KİTABI-DƏDƏ QORQUD” ABİDƏLƏRİNİN
DİLİNDƏ FEİL FORMALARININ YARANMA MEXANİZMİ

Şahnaz BABAYEVA*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 16 fevral 2024; çapa qəbul edilmişdir: 14 mart 2024;
online-da çap edilmişdir: 24 may 2024.

Received: 16th of February, 2024; accepted: 14th of March, 2024; published online:
24th of May, 2024.

Açar sözlər: *feil, feil formaları, abidələrin dili, tədqiqat, məna növləri*

Giriş

Türk dilində olan abidələr Azərbaycan dilinin ilk təşəkkül dövrünün araşdırılmasında çox böyük rol oynayır. Digər nitq hissələrindən daha çox feil bölməsinin öyrənilməsində abidələrin böyük rolu var. Feil dilçiliyin ən zəngin bölmələrindən biridir. Bəlkə də, ən çox tədqiqata cəlb olunmuş bölmələrindən biridir. Feil, onun məna növləri və formaları haqqında M.Mirzəliyeva, B.Çobanzadə, Ə.Dəmirçizadə, S.Cəfərov, B.Xəlilov, M.Hüseynzadə, Ə.Rəcəbli, A.Əhmədova, M.Xudiyev, V.Aslanov, V.Əliyev, L.Budaqov, A.Azəri, A.Babayev, İ.Əfəndiyev və s. kimi dilçilər tərəfindən araşdırılmışdır. Feilin məna növləri, feil formaları ümumilikdə feil bölməsi yarandığı dövrdən bu yana hər dövr üçün aktual mövzu olaraq qalmışdır. Hələ qədim abidələrdən başlayaraq feil formaları müəyyən inkişaf mərhələsi keçmişdir. Bu məqalədə feil formalarının yaranma mexanizmi Orxan-Yenisey və “Kitabi-Dədə Qorqud” abidələrinin dilində ümumi şəkildə araşdırılır.

1. Orxan-Yenisey abidələrində feil formalarının yeri

Azərbaycan dilinin ilk təşəkkül dövrünün araşdırılmasında bizə türk dilində olan abidələrin tədqiqatı kömək etmişdir. Bu mövzuda çoxsaylı araşdırmalar aparılaraq, tədqiqat işləri yazılmışdır. Türk dillərinin tarixi təkamül prosesinin öyrənilməsi üçün ən əhəmiyyətli və qədim mənbələrdən biri olan əsas mənbə Orxon-Yenisey abidələridir. Bu abidə söz yaradıcılığı proseslərinin zənginliyi ilə fərqlənir və tədqiqatçılar tərəfindən daim araşdırılmışdır. Abidə də söz yaradıcılığının müasir türk dilləri üçün də səciyyəvi olan morfoloji üsul, yəni sözdüzəldici şəkilçilər vasitəsilə yeni sözlərin yaranması öz əksini tapmışdır. Bu abidələrdə də feilin məna növləri onu yaradan formaları araşdırmaq üçün əsas mənbələrdən biridir. Feilin məna növləri: məchul, qayıdış, qarşılıq-birgəlik, icbar növdə feillər yer almışdır. Qədim türk yazılı mənbələrində qayıdış növün iki şəkilçisi ilə rastlaşırıq:

1) -n, -ın, -in, -un, -ün şəkilçiləri sözlərə artırılaraq feilin qayıdış növünü əmələ gətirir. Qayıdış növ şəkilçilərinin mənşəyi haqqında müxtəlif tədqiqatçıların (A.Kononovun, K.Zalemanın, A.Poseluyevskinin, V.Şottun, O.Botlinqkin və b.) əsərləri mövcuddur.

-n, -ın, -in, -un, -ün şəkilçiləri adlardan düzəlmiş feillərdə sözdüzəldici şəkilçidən sonra, əsl feillərdə isə söz kökünə artırılır:

Yüz ər kadaşım, sizimə, bitn ər bodunım, sizim, katlan (Yüz igid dostum, siz, min igid xalqım, siz, möhkəmlənin). Üç eçimə adırındım (Üç böyük qardaşımdan ayırıldım). Kara bodunım, katıqlanı (Qara xalqım, möhkəmlənin).

* magistrant, Bakı Avrasiya Universiteti
e-mail: babayevasahnaz31@gmail.com

2. *-ı, -ıl, -il, -ul, -ül* şəkilçilərinə qədim türk yazılı abidələrində *-n* şəkilçisindən az rast gəlinir: Kanı süsi tirilmis (Xanın qoşunu dirilmis) (2, s. 520).

Orxon-Yenisey abidələrində rast gəlinən qayıdış növ feillərə aşağıdakı nümunələr aiddir:

- Katın (bərkimək, möhkəmlənmək) sözü “kat” (qatılmaq, bərkimək) feilinin (Özi katmış emdi boşutğu kerek- İçi bərkiyib, indi onu boşaltmaq lazımdır) qayıdış növ formasıdır. Kat-ın-maq yəni bərkimək feilində işlənən *-in* şəkilçisi qayıdış növ yaratmışdır.

- Sakın (fikirləşmək, düşünmək): *Körür közim körməz tək, bilir biligim bilməz tæg boltı, özim sakıntım, Görən gözüm görməz kimi, bilən biliyim bilməz kimi oldu, özüm düşündüm.*

- Sakla (saxla) feili haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bəzi dilçilərin ehtimallarına görə sak kökü ad olsa da, bəzi tədqiqatlarda feil kimi göstərilir və sakış, sakınç, sakinik (düşüncəli, ehtiyatlı) sözlərinin kökü kimi göstərilmişdir. Sak- feilini Tuva dilindəki saktı- “*xatırlamaq, yada salmaq*” sözündə görmək olar (8, s. 18). Bəzi mənbələrə görə, Azərbaycan dilinin yazılı mənbələrində rast gəlinən sağın (güman etmək, zənn etmək) sözü *sakın*-sözünün semantik və fonetik dəyişikliyə məruz qalmış variantıdır (3, s. 56).

-Ötün (müraciət etmək, təqdim etmək): *Anta ötrü kağanıma ötüntim, ança ötüntim (Ondan sonra xaqanıma müraciət etdim, belə müraciət etdim).*

M.Erdal ötün sözünün mənasını öt (nağıl etmək, danışmaq, xəbər vermək) feilindən əmələ gəldiyini və “özünü təqdim etmək” mənasını ifadə etdiyini yazır. Öt feili (quşlar ötdülər) nəgmə oxumaq və yaxud ötdürmək, yəni danışdırmaq mənasında işlənməkdədir. Məsələn: *İstintaq zamanı cinayətkarı bülbül kimi ötdürdülər.*

-l, -ıl şəkilçisi ilə yaranan qayıdış növ feillərə aşağıdakıları nümunə göstərə bilərik:

-Tiril (dirilmək). Nümunə: *Üküş öltəçi anta tirilti (Çox öləcəklər orada dirildi).*

-Yağıl feili yaxınlaşmaq mənasını ifadə edir: *Yağıl – tidi (Yaxınlaş – dedi).*

-l, -ıl və -n, -ın şəkilçiləri həm məchul, həm də qayıdış növ mənası ifadə edə bilər.

A.N.Kononovun fikrincə, bu abidələrdə təsadüf edilən *-ık* şəkilçisi ilə addan düzəlmiş feillər də qayıdış növə yaxındır (9, s. 256). Bu feillər aşağıdakılardır: taşık (yürüşə çıxmaq), birik (birləşmək), içik (tabe olmaq), tağık (dağa çıxmaq, qalxmaq), birik (birləşmək).

Türkoloji ədəbiyyatda bəzi şəkilçilər (*ç*) qayıdış növ feillərə artırılaraq mənasını dəyişmişdir. Bəzi tədqiqatçılar bu faktı təsdiqləmir, bu sözlərin feil kökünə *nç* şəkilçisi artırmaqla düzəldiyini iddia edirlər. Lakin yeni düzələn sözlərə baxsaq, qayıdış növün mənasını hiss edirik.

Bulğa (qarışdırmaq) feilinin qayıdış növ forması olan bulğan (qarışmaq) feilinə *ç* şəkilçisi artırılaraq *bulğanç* sözü yaranmışdır. Nümunə:

Türk bodun yəmə bulğanç -ol timis (Türk xalqına da: qarışıqlıq sal, – demiş).

Tarkanç (dağınıqlıq) sözü qayıdış növdə olan tarkan (dağılmaq) feilinə *ç* şəkilçisi artırmaqla düzəlmişdir. Tarka feilindən yaranmış tarkan (qayıdış) və tarkar (icbar – dağıtmaq, məhv etmək) sözlərinə qədim yazılı abidələrdə rast gəlinir.

Orxon-Yenisey abidələrində *-çığ* şəkilçisi ilə düzələn adınçığ (xüsusi) sözünü araşdırarkən mütəxəssislər belə qərara gəlmişdilər ki, Orxon abidələrindən əvvəlki dövrlərə aid “ad” feilinin qayıdış növ forması mövcud olmuşdur (4, s. 10-14).

Tədqiqat işində bu qənaətə gəlirik ki, feilin qayıdış növü lap qədimdən mövcud olmuşdur.

Orxon-Yenisey abidələrində icbar növdə işlənən feillərlə də qarşılaşırıq. İcbar növü yaradan şəkilçilər müxtəlifdir. Şəkilçilərin hər birinə aid aşağıda nümunələr verilmişdir. Bu abidə də işlənən *-t, -ıt, -it* şəkilçili icbar növ yaradır: Məsələn:

-Atlas “ata mindirmək, müharibəyə aparmaq” mənasını ifadə edir. *Atlas – tidim (Ata mindir – dedim)* (8, s. 111-134). Bu nümunədə işlənən *Atla-t* feili icbar növdədir, *-t* şəkilçisi icbar növ yaratmışdır.

-Bitit (yazdırmaq) və bitit (yazmaq) feilinin icbar növüdür: *Türk bilgə kağan ilinə bititdim bən Bilgə Toñukuk (Mən müdrük Tonyukuk müdrük türk xaqanının dövlətində yazdırdım)*. Bitit feilində işlənən *-it* şəkilçisi icbar növün şəkilçisidir.

Orxon-Yenisey abidələrində işlənən *-r, -ır, -ir, -ur, -ür* şəkilçisi ilə düzələn icbar növ feillər də mövcuddur.

-Yaratur (yaratdırmaq) “yarat” feilinin icbar formasıdır: *...bark yaraturtum (... abidə yaratdırdım)*.

Orxon-Yenisey abidələrində işlənən *-tur, -tir, -tur, -tür* (qədim abidələrin dilində məhsuldar olsa da, icbar növ şəkilçisi olaraq az məhsuldardı) şəkilçisi ilə formalaşmış icbar növ feillər:

-Artur (aldatmaq): burada art sözün kökü *-tur* icbar növ yaradan şəkilçidir.

-Bintir (mindirmək): bin feilinə *-tir* şəkilçisi artırmaqla icbar növ yaradılmışdır.

-Urtur (vurdurmaq): “ur” feilinin icbar növüdür: *... bədiz urturtum (...naxış vurdurdum)*.

Abidə də işlənən *-tiz, -tiz* şəkilçisi təsirli feillərə artırılaraq icbar növ yaradır.

-Altız (aldırmaq): “al” feilinin icbar növüdür: *Ekisin özi altızdı (İkisini özü aldırdı)*.

Al feili təsirli feildir *-tiz* şəkilçisinin vasitəsilə icbar növ yaratmışdır.

Orxon-Yenisey abidələrində icbar növ yaradan şəkilçilərdən biridə *-z/-iz⁴* şəkilçisidir:

-Tutız “tutdurmaq” mənasını ifadə edir. Tut kökünə *-iz* şəkilçisi artırmaqla icbar növdə feil yaranmışdır.

Orxon-Yenisey abidələrində *-ş* şəkilçisi ilə düzələn hərəkətin qarşılıqlı icrasını bildirən feillər aşağıdakılardır:

Sözləş (danışmaq, məsləhətləşmək) sözü “sözlə (demək, danışmaq)” feilinin qarşılıq-birgəlik növüdür: *İnim Kül tigin birlə sözləşdimiz (Qardaşım Kül Tiginlə məsləhətləşdik)*. Bu nümunədə sözləş feilində işlənən *-ş* şəkilçisi vasitəsilə qarşılıq-birgəlik məzmunu yaranmışdır.

Sünüş (“döyüşmək”) feil kökünün hansı söz olması müəyyən fikir ayrılıqlarına səbəb olmuşdur. Orxon abidələrindəki sünüş feilinin “batmaq, batırmaq” mənasında işlənməsi söz kökünün “*sünüş*” olması fikrini təsdiqləyir (8, s. 252).

Orxon-Yenisey abidələrinin dilində birgəlik bildirən iki feillə qarşılaşırıq:

Bu feillərdən birincisi, kaçış (qaçışmaq) feildir. Kaç kökünə *-ış* şəkilçisi artırmaqla yaranmışdır.

Digəri isə Kamaş (zəifləmək) kama (qamaşmaq, kütləşmək, zəifləmək) feildir. Kama feilinə *-ş* birgəlik növ şəkilçisi artırmaqla yaranmışdır.

Orxon-Yenisey abidələrinin dilində, müasir türk dillərindəki kimi, qayıdış və məchul növ formaca tam olaraq diferensiaslaşmamışdır.

2. “Kitabi-Dədə Qorqud” abidələrində feil formalarının yeri

Prof. Qəzənfər Kazımovun fikrincə, Səlcuqilərin Azərbaycana gəlişindən bir neçə yüz il öncə, Azərbaycan dili təşəkkül tapmışdı. Səlcuqilər Azərbaycana gəldikdə artıq Azərbaycan ədəbi dili mövcud idi. Şübhəsiz ki, günümüzə gəlib çatmasa da, «Dədə Qorqud»dan başqa bu dildə zəngin ədəbiyyat mövcud olmuşdur. Şübhəsiz ki, azı I minilliyin ortalarında bu ədəbiyyatın ilk nümunələri yaranmışdır. Belə ki, “Dastani-Əhməd Hərami”, “Qisseyi-Yusif”, “Qara məcmuə”, Həsənoğlunun qəzəlləri, fikrimizcə, Azərbaycan dilinin ilk nümunələri deyildir.

Dilimizin qədim abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu iltisqi dil tipologiyasının bütün keyfiyyətlərini özündə əks etdirir. Bu keyfiyyət “Kitabi-Dədə Qorqud”da istifadə olunan feillərdə özünü göstərir. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda feillərin sıx işlənməsi diqqəti cəlb edir. Bu da abidə də intonasiyanı daha çox diqqətə çatdıraraq, hərəkət intensivliyini artırır. Bu xüsusiyyət “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun əsas keyfiyyətlərindən biridir. Mətnə feillər başqa nitq hissələrinə nisbətə sayca üstünlüyünə malikdir. Bu hal ilə abidənin istənilən hissəsində qarşılaşırıq.

Qeyd etmək istərdik ki, burada işlənən feillər həm mənə etibarilə çoxcəhətli, həm də kəmiyyətə zəngindir. Dilçi alim H.Mirzəzadənin dili ilə desək “Hər bir sadə feilin daxilində zaman, növ, forma, şəxs, kəmiyyət və tərz anlayışları kompleks şəkildə öz ifadəsini tapır”(3, s. 120-130).

Belə ki, feilin bütün formaları, eləcə də feil növləri “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsində öz əksini tapmışdır.

“*Basdı, boğazladı*” və “*Vardılar, aslanı cıqardılar, meydana götürdilər*” cümlələrində feilin məlum növü işlənmişdir. Xüsusi şəkilsizliyi olmadığı üçün məlum növ feil növlərinin sırasında birinci yerə malikdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsində verilmiş nümunəyə nəzər yetirək: “*Əzəldən yazılmasa, qul başına qəza gəlməz*”, “*Yerli qara tağların yıqılmasun. Kölgəlicə qaba ağacın kəsilməsin*” cümləsi feilin məchul növündədir. Bu nümunələrdə işlənən yaz-il-ma-sa, yıq-ıl-ma-sun, kəs-il-mə-sin feillərində *-il, -il* şəkilsizliyi məchul növün şəkilsizliyi təşkil edir.

“*Bazırğanlar gəldi deyu babası sevindi*” cümləsində, *sevindi* feilində işlənən *-in* şəkilsizliyi qayıdış növ şəkilsizliyi təşkil edir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsində qarşılıq-birgəlik növə aid aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək: “*Ağlaşdılar. Savaşmadın-uruşmadın alı verəyim, döngil gerü!*” cümləsi qarşılıq-birgəlik növdə işlənmişdir. Ağla feilinə *-ş* şəkilsizliyi artırmaqla birgəlik növ, uruşmadın feilində isə *-ur* yəni vur kökünə *-uş* şəkilsizliyi artırmaqla qarşılıq növ yaranmışdır.

Ala çadırın yer yüzünə dikdirgil! cümləsində işlənən “dik-dir-gil” və *Göl kimi qımız sağdırdı* cümləsindəki “sag-dır-dı” sözləri feilin icbar növündədir (10, s. 153). Belə ki, “dik-dir-dil” və “sağ-dır-dı” feillərində *-dir, -dır* şəkilsizliyi icbar növ yaratmışdır.

Bəzi sözlər varki onlar yarandığı dövr üçün düzəltmə hesab olunur. Məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsində “barış” sözü əmin-amanlıq etmək mənasını ifadə etmişdir. Nümunə: “*İlərü gəlib Selcan xatunını qucaqlayub barışmışlar, soruşmuşlar*”.

Belə məlum olur ki, bar(maq), sonrakı dövrdə işlənən var(maq)-getmək mənasında işlətdiyimiz feilin fonetik cəhətdən qədim formasıdır. Bugünkü barışmaq feilinin ilkin forması kimi götürülən barış ismi arxaikləşmiş, daşlaşaraq lüğət tərkibinin passiv fonduna daxil olmuşdur. Bu, eyni zamanda feil növünün və feildən isim düzəldən *-ış* şəkilsizliyinin bar (var) sözü kimi qədim olduğunu göstərir və bütün bunlar “Kitabi-Dədə Qorqud”da qrammatikanın tarixin çox dərinliyinə getməsinə sübut edir (8, s. 87).

Nəticə

Feillər Azərbaycan dilinin orjinallığını qoruyan yeganə nitq hissəsidir. Sonralar Azərbaycan dili rus dili ilə qarşılıqlı münasibətdə olsada, feillər öz sabitliyini qoruyub saxlaya bilmişdir. Feillər əsas quruluşunu qoruyub saxlasada, zaman keçdikcə artmış və zənginləşmişdir. Bəzi feillər formal cəhətdən dəyişmiş, bəziləri də köhnələrək sıradan çıxmışdır. Belə ki, Azərbaycan dilində bir sıra feillər arxaikləşərək müasir dövrümüzdə işləkliyini itirmişdir.

Bununla bərabər dilimizdə XX əsrdən başlayaraq yeni feillər də yaranmışdır. Yeni yaranan feillər iki üsulla yaranmışdır: morfoloji və analitik. Bu üsulların hər ikisi öz tarixi baxımından qədimdir. Azərbaycan dili həm şərq dillərinin təsirində olduğu zamanlarda,

həm də Rusiyanın işğalı altında olduğu illərdə bu üsulların hər ikisindən istifadə edilmişdir. Beləliklə, feillər daha da zənginləşmişdir.

Azərbaycan dilində sadə feillərdən fərqli olaraq düzəltmə feillər müxtəlif nitq hissələrinin sonuna feil düzəldən şəkilçilərdən birini götürməklə düzəlir. Feil düzəldən şəkilçilər tarix etibarilə çox qədimdir. Feil düzəldən şəkilçilər, digər nitq hissələrini düzəldən şəkilçilərə nisbətən olduqca məhduddur.

Dilin tarixinə nəzər saldıqda məlum olur ki, feilin növlərinin tarixi çox qədimdir. İcbar və qayıdış növ feillər bəşərin dil açdığı ilk dövrlərin məhsuludur. Fəqət qədim dövrlərdə icbar və qayıdış növ feillər kimi deyil, daha çox ümumi hərəkət-yaxınlaşdırmaq və uzaqlaşdırmaq mənalarını ifadə etmişdir. Şəkilçilərinin daha sistemli olması, sonralar isə mənə məhdudluğu və artırıldığı feilin leksik mənasını dəyişdirə bilməsi belə bir ehtimalı meydana çıxarır ki, bu şəkilçilər ilkin dövrlərdə sözdəyişdirici, zaman keçdikcə isə sözdüzəldici şəkilçilərə daha yaxın olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədova A. Orxon abidələrində işlənmiş düzəltmə sözlər // Bəkir Çobanzadə-125. «Azərbaycan dili: dünən və bu gün» mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı: Elm və təhsil, 2018, 268 s.
2. Əhmədova A. Orxon abidələrinin dilində söz yaradıcılığı. Bakı: Elm və təhsil, 2023, 304 s.
3. Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I hissə. Bakı: Elm, 2012, 476 s.
4. Kitabi-Dədə Qorqud. Tərt. ed. F.Zeynalov, S.Əlizadə. Bakı: Yazıçı, 1988, 265 s.
5. Məhərrəmov R. XV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbi dili: leksika, söz yaradıcılığı. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 224 s.
6. Mirzəliyeva M. Seçilmiş əsərlər. I c. Türk dillərində feilin mənə növ kateqoriyası. Bakı: Zəngəzurda, 2020, 204 s.
7. Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1990, 375 s.
8. Rəcəbli Ə. Qədim türk yazısı abidələrinin dili. I hissə. Bakı: Nurlan, 2006, 648 s.
9. Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 686 s.
10. Древнетюркский словарь. Ленинград: Наука, 1969, 677 с.
11. Кононов А.Н. Грамматика языка тюркских рунических памятников (VII-IX вв.). Ленинград: Наука, 1980, 256 с.

Резюме

Шахназ Бабаева

Механизм образования глагольных форм в языке памятников Орхан-Енисей и «Китаби-Дада Горгуд»

Невозможно представить язык без суффиксов. Как и в других частях речи, в образовании глаголов большую роль играют суффиксы. Суффиксы, изменяющие глаголы, имеют большое значение для обогащения нашего языка за счет образования новых слов и предотвращения попадания иностранных слов в наш язык.

Если бы не было слово корректирующих суффиксов, язык не развивался бы, он состоял бы из ограниченного числа слов, что затрудняло бы общение на этом языке. В нашем исследовании преимущественно интерпретируются глагольные формы в языке памятников Орхан-Енисей и «Китаби Дада Горгуд». В наше время формы глаголов существенно отличаются от времени их создания. По мнению некоторых исследователей, в древних турецких письменах, в том числе в Орханско-Енисейских памятниках, суффиксы, образующие виды глаголов, на момент их создания являлись модификаторами. С течением времени эти суффиксы стали ближе к словоисправительным суффиксам. По мнению некоторых исследователей, суффиксы, образующие типы глаголов, являются лексико-

грамматическими суффиксами. На наш взгляд, в процессе развития языка глаголы утратили свою самостоятельность и стали образующими, прибавились к глаголам и создали смысловой тип глагола. Как видно из данного исследования, существуют разные мнения о механизме образования глагольных форм. Большинство глаголов, которые в момент их возникновения считались модификаторами, теперь считаются простыми словами. Например: глагол *to* примириться был создан путем добавления суффикса *-ish* к корневой строке. Как видно из данного исследования, существуют разные мнения о механизме образования глагольных форм. Большинство глаголов, которые в момент их возникновения считались модификаторами, теперь считаются простыми словами. Например: глагол *to* примириться был создан путем добавления суффикса *-ish* к корневой строке. В наше время слово мир представляет собой простое слово, которое нельзя разделить на корень и суффикс. Некоторые глаголы, которые в памятниках считаются неизвестными, неправильными, взаимными и повелительными, в наше время считаются известными типами. Иногда суффикс создает несколько типов значений. Чтобы различать их, нужно посмотреть на значение, создаваемое глаголом. У некоторых глаголов значение является содержанием типов, но оно считается известным типом, поскольку не существует специальный имиджевый знак.

Ключевые слова: глагол, глагольные формы, язык памятников, исследование, типы значений

Summary

Shahnaz Babayeva

*Mechanism of formation of verb forms in the language
of Orkhon-Yenisei and "Kitabi-Dada Gorgud" monuments*

It is impossible to imagine a language without suffixes. As in other parts of speech, suffixes play a big role in the formation of verbs. Verb-forming suffixes are of great importance in enriching our language by forming new words and preventing foreign words from entering our language. If there were no word-correcting suffixes, the language would not develop, it would consist of a limited number of words, which would make it difficult to speak that language. Our study mainly interprets verb forms in the language of the Orkhon-Yenisei and "Kitabi-Dada Gorgud" monuments. In modern times, verb forms differ significantly from the time when they were created. According to some researchers, in ancient Turkish writings, including the "Orkhon-Yenisei" monuments, the suffixes that form the types of verbs were modifiers at the time of their creation. Over time, these suffixes have become closer to word-correcting suffixes. According to some researchers, the suffixes that create verb types are lexis-grammatical suffixes. In our opinion, in the process of language development, verbs lost their independence and became formative, added to verbs and created the meaning type of verb. As can be seen from this research, there are different opinions about the mechanism of formation of verb forms. Most of the verbs that were taken as modifiers at the time of their origin are now considered simple words. For example: at the time when the verb *to* reconcile was created by adding the suffix *"-ish"* to the root bar. In the modern era, the word peace is a simple word that cannot be divided into a root and a suffix. Some of the verbs that are considered to be unknown, non-participative, reciprocal and imperative in the monuments are considered to be known types in the modern era. Sometimes a suffix creates several types of meaning. To distinguish between them, you need to look at the meaning created by the verb. In some verbs, the meaning is the content of the types, but it is considered a known type because there is no special image sign.

Key words: verb, verb forms, language of monuments, research, meaning types.

Redaksiya heyətinin üzvü fil.e.d., prof. Cəlilov Firudin Ağası oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.